

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 1•2026

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БУЙСЬКИХ А. В. – доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е. – PhD, Альянс для боротьби зі злочинністю в інтернеті, Велика Британія

ДЖІНДЖАН Ф. – професор, доктор хаб., Університет Сорбонни, Париж-1, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л. – професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

КАЙЗЕР Е. – професор, доктор хаб., Вільний університет Берліна, Німеччина

МОТУЗАЙТЕ МАТУЗЕВІЧУТЕ (КІН) Г. – професор, PhD, Вільнюський університет, Литва

ОТРОЩЕНКО В. В. – професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О. – кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Україна

РАБІНОВІЦ А. – PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ФОРНАСЬЄ Й. – професор, доктор, Галле-Віттенбергський університет імені Мартіна Лютера, Німеччина

ШЕВЧЕНКО Т. М. – кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ШНЕЕВАЙС Є. – доктор хаб., Центр археології Ляйбніца, Німеччина

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 1•2026

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V. – PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine

BUISKYKH A. V. – DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

DJINDJIAN F. – Professor, Dr. Hab., University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France

FORNASIER J. – Professor, Ph.D., Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany

MOTUZAITĖ MATUZEVIČIŪTĖ (KEEN) G. – Professor, Ph.D., Vilniaus universitetas, Lithuania

HARDY S. A. – PhD., Alliance to Counter Crime Online, United Kingdom

KAISER E. – Professor, Dr. Hab., Institute of Prehistoric Archaeology Freie Universität Berlin, Germany

OTROSHCHENKO V. V. – Professor, DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

PLAVINSKI M. O. – PhD in History, University of Warsaw, Poland

POTEKHINA I. D. – PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

RABINOWITZ A. – PhD in Classical Archaeology, The University of Texas at Austin, USA

SHEVCHENKO T. M. – PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)

SCHNEEWEISS J. – Dr. Hab., Leibniz-Zentrum für Archäologie, Germany

ZALIZNIAK L. L. – Professor, DSc., Institute of Archaeology NAS of Ukraine

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

- МАНЬКО В. О., ТЕЛІЖЕНКО С. А. Крем'яний комплекс шару 4 стоянки Фатма Коба, Крим, Україна
- ПУКЛІНА О. О. Розписний скляний посуд з Ольвії Понтійської
- СІКОЗА Д. М. Комплекс гунського часу з пониззя Дніпра
- АКСЬОНОВ В. С. Катакомби особливого типу Верхньосалтівського некрополя

Articles

- 5 MANKO V. O., TELIZHENKO S. A. Flint Artefacts of Layer 4 at the Fatma Koba Site, Crimea, Ukraine
- 18 PUKLINA O. O. Painted Glassware from Olbia Pontica
- 28 SIKOZA D. M. Hun Assemblage from the Dnipro River Lower Region
- 46 AKSIONOV V. S. Catacombs of a Specific Type within the Verkhni Saltiv Necropolis

Публікації археологічних матеріалів

- ЛИСЕНКО С. Д., ЛИСЕНКО С. С. Комплекси кінця пізнього бронзового та раннього залізного віку Войцехівського могильника (за матеріалами досліджень 2013 р.)
- ЧЕЧУЛІНА І. О. Чорнолаковий посуд у зібранні античної колекції Старого музею (Берлін, Німеччина): погляд із Північного Причорномор'я
- САВЕЛЬЄВА К. С., САВЕЛЬЄВ О. К. Світильники з римської цитаделі Тіри

Publications of Archaeological Materials

- 65 LYSENKO S. D., LYSENKO S. S. Late Bronze and Early Iron Age Assemblages of the Voitsekhivka Cemetery (based on research of 2013)
- 92 CHECHULINA I. O. Black-Glazed Ware in the Collection of Classical Antiquities of the Altes Museum (Berlin, Germany): Perspectives from the Northern Black Sea Region
- 106 SAVELIEVA K. S., SAVELIEV O. K. Lamps from the Roman Citadel of Tyras

*До історії
стародавнього виробництва*

БУЦЬКИЙ І. М., МИШУСТА О. В. Технологічні традиції виготовлення кераміки населення фіналу доби бронзи в басейні р. Самара

*To the History
of Ancient Crafts*

125 BUTSKYI I. M., MYSHUSTA O. V. Technological Traditions of Ceramics Production of the Final Bronze Age Population in the Samara River Basin

Історія науки

ПОПЕЛЬНИЦЬКА О. О. Кременний наконечник дротика доби бронзи з Криму

History of Science

142 POPELNYTSKA O. O. A Bronze Age Flint Dart Point from Crimea

І. О. ЧЕЧУЛІНА

ЧОРНОЛАКОВИЙ ПОСУД У ЗІБРАННІ АНТИЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ СТАРОГО МУЗЕЮ (БЕРЛІН, НІМЕЧЧИНА): ПОГЛЯД ІЗ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Статтю присвячено попереднім результатам спільного українсько-німецького проєкту, спрямованого на дослідження аттичного чорнолакового посуду з античного зібрання берлінського Старого музею. Опубліковано раніше невідомі матеріали з фондів музею, що були знайдені на території Північного Причорномор'я, зокрема, в Ольвії Понтійській.

Ключові слова: аттична чорнолакова кераміка, музейне зібрання, Старий музей Берліна, Північне Причорномор'я.

Аттична кераміка посідає особливе місце серед численних артефактів, що зберігаються у світових музеях. Традиційно більшу частину колекцій складають розписні вазы з фігурними орнаментами. Проте простий чорнолаковий посуд, що приваблював колекціонерів значно менше, завжди супроводжував більш коштовні вироби у великих зібраннях (рис. 1).

Колекція класичних старожитностей берлінського Старого музею (The Antikensammlung, Staatlichen Museen zu Berlin) вважається однією з найбагатших у Європі. Королівські особи Пруссії збирали її понад 350 років, колекціонуючи раритети та предмети мистецтва.

Велика частина колекції присвячена саме давньогрецькому періоду, що охоплює проміжок від X до I ст. до н. е. Також у зібранні представлені численні експонати римського часу. Багато предметів походять з Етрурії, Кіпру, Греції та північно-причорноморського регіону. Постійна експозиція музею, на жаль, містить невелику кількість чорнолакового посуду, представлену однією вітриною, разом зі скляним посудом та іншими предметами повсяк-

дення. Проте фонди музею зберігають доволі значну кількість чорнолакового посуду як аттичного, так і явно італійського походження (Chechulina 2023b).

Ця колекція знахідок у більшості була опублікована лише один раз у 1885 р. археологом і тогочасним директором музею Адольфом Фуртвенглером (Adolf Furtwängler). Дослідник доповнив каталоги своїх попередників — Левезова й Герхарда, додав до них новопродбані предмети (Kästner 2002, S. 137). Номери його каталога зараз використовують як дійсні інвентарні номери для грецького й етрусського тонкостінного керамічного посуду, придбаного до 1885 р.

Два томи цієї, безперечно, фундаментальної роботи стали першим друкованим списком давньогрецьких ваз Берлінського музею, що були розділені за епохами, стилями, жанрами та формами. Опис містив короткі відомості про вазу, походження, місце знахідки, опис декору, графіті й написів. На жаль, ця публікація містить лише короткий перелік знахідок, що були придбані під час роботи дослідника в музеї та до цього періоду (Furtwängler 1885).

У подальші роки лише деякі з найбільш атрактивних чорнолакових ваз були вибірково опубліковані (Kunisch 1967; Gehrig, Greifenhagen, Kunisch 1968; Gehrig 1975; Heilmeyer 1988; Hrsg. Schade 1988; Hrsg. Grüßinger, Kästner, Scholl 2011; Hrsg. Kästner, Langner, Rabe 2007; Schone-Denkinger 2014). Таким чином, доволі довгий час колекція аттичного чорнолакового посуду та його імітацій залишалась поза увагою дослідників.

Матеріали й методи

Співпраця зі Старим музеєм офіційно почалась у червні 2022 р. Куратор античного зібрання Н. Цимерман-Ельсефій та заступник директора М. Майшбергер люб'язно запропонували розпочати новий проєкт із дослідження раніше не опублікованої колекції простого чорнолакового посуду. Зібрання нараховувало близько 200 ваз різно-

© ЧЕЧУЛІНА Ірина Олексіївна, 2026 — доктор філософії, старший науковий співробітник відділу античної археології, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0003-3783-6277, chechulina_iryana@iananu.org.ua
© Інститут археології НАН України, 2026

Ця стаття відкритої доступу за ліцензією **CC BY-NC-ND 4.0**
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

© Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung / Foto: Johannes Kramer

Рис. 1. Аттичний чорнолаковий посуд зі Старого музею (інв. № 1966.31, F 2708, F 2576, V. I. 3978, V. I. 4982, 61). Фото Й. Крамера

Fig. 1. Attic black-glazed ware from the Antikensammlung (inv. nos: 1966.31, F 2708, F 2576, V. I. 3978, V. I. 4982,61). Photo by J. Kramer

го стану збереженості, що частково зберігались у фондах музею. Лише п'ять екземплярів наразі є об'єктами постійної експозиції.

Проєкт здійснювався у два терміни, загальним строком у пів року, в рамках міжнародного стажування авторки в Берлінському музеї¹. Метою дослідження був попередній аналіз усієї колекції чорнолакового посуду з фондів музею. Під час проєкту було виконано попередній аналіз колекції, відібрано для подальшої роботи частину матеріалу, що мала явно аттичний характер та найбільш схожі імітації афінського посуду. Було зроблено креслення всіх предметів та здійснено первинний опис посуду.

Так, у ході роботи вдалося проаналізувати близько 200 різних предметів із фондів музею. Більшість із них були придбані музейними спів-

робітниками або подаровані музею приватними колекціонерами. Велика частина була викуплена на аукціонах у другій половині XIX ст., як наприклад, об'єкти, відібрані для цієї статті. Крім того, чотири посудини придбано на території тодішньої Південної Росії на початку XX ст., що свідчить про те, що їх виявлено саме в Північному Причорномор'ї. Дві зі згаданих ваз мають вказівки на місця знахідок — це Ольвія Понтійська та Пантікапей у Тавриці. Інші чорнолакові вази з античної колекції музею були знайдені в Нолі (Кампанія, Італія), Беотії, Ліндосі (Родос, Греція), Смирні (Туреччина), Барі (Італія) й на Кіпрі. На жаль, значна кількість предметів не мають інформації про місце знахідки або місце придбання через події воєнного та післявоєнного часу. Основним результатом першого проєкту стала публікація статті в щорічному науковому виданні Берлінських музеїв "Jahrbuch der Berliner Museen", що охоплювала публікацію

¹ The International Scholarship Program at the Staatliche Museen zu Berlin — Preußischer Kulturbesitz.

та детальний опис найбільш репрезентативних 14 предметів із музейної колекції з фотографіями й детальними кресленнями кожного експоната (Chechulina 2023a).

Після успішного виконання попереднього аналізу колекції було вирішено продовжити проєкт та скласти науковий каталог всієї колекції аттичного чорнолакового посуду із Старого музею, а також найбільш вдалим імітацій аттичного посуду. Ця ініціатива стала можлива за підтримки Мистецької фундації Ернста фон Сіменса (Ernst von Siemens Kunststiftung), що фінансувала проєкт упродовж 2023–2024 років.

Отже, для подальшого аналізу та публікації в каталозі було відібрано 156 предметів. Найважливішим критерієм була належність до аттичного виробництва чи до предметів, які можна схарактеризувати як наслідування аттичного стилю, або до т. зв. псевдоаттичного посуду. На сучасному етапі дослідження готується до друку повний каталог посуду, що включає текстову та ілюстративну частину. У виданні будуть представлені 136 аттичних і 20 неаттичних предметів, які охоплюють кераміку зі сховища та музейної експозиції. Серед античних виробів є італійські імітації (переважно кампанські та апулійські) і один беотійський кратер. Детальний опис кожного експоната включає інформацію про його тип, підтип чи варіант, місце знахідки та попереднього власника (якщо відомо), розміри, характери глини, покриття, морфологію, характеристики оздоблення, датування й близькі паралелі в інших колекціях. Крім детального опису кожного об'єкта, видання буде містити вступну частину, що розкриває технологічні особливості й характеристики цього виду посуду. Також буде запропоновано схему, за якою на основі візуальної експертизи посуду можна відрізнити аттичне виробництво від його імітації. Увесь матеріал розділено на групи й типи за морфологічними ознаками. Детальному опису кожного експоната передуює опис форми й типу, до якого він належить, його морфологія, датування та призначення.

Одним із перших завдань при аналізі колекції було саме відрізнити аттичне виробництво від інших центрів — як італійських, так і малоазійських, що виробляли дуже схожі вироби — імітації афінських оригінальних посудин. В англійській літературі це явище позначають терміном *Atticising* (Chechulina 2023a, p. 7-8).

Термін «аттизація» стосується посуду місцевого виробництва, який нагадує аттичну кераміку, зазвичай виготовлений із місцевих ма-

теріалів, але імітує загальний аттичний дизайн. Такі посудини часто не мають певних дрібних деталей, характерних для аттичного виробництва, та іноді вважаються «дешевшими заміниками», що ще раз демонструє великий попит на автентичні аттичні вироби у більш віддалених від Аттики регіонах (Berlin, Lynch 2002, p. 167, 168; Kotitsa 2013, S. 67, 68).

Чорнолаковий посуд виготовляли в Єгипті, на Кіпрі, в Леванті, Іспанії — на територіях, що відчували на собі доволі відчутний вплив грецької культури (Hayes 1984, p. 2). Звісно, чорнолаковий посуд виготовляли і в Малій Азії. Проте найбільшого успіху в імітації аттичних ваз набули саме південно-італійські майстри.

Майстерні Південної Італії виготовляли чорнолаковий посуд упродовж 430 рр. до н.е. — I ст. до н.е. (Hayes 1984, p. 1, 21; Di Giuseppe 2012). Ця кераміка була настільки близька до аттичної, що, можливо, вона й була виготовлена аттичними майстрами, проте з місцевої сировини. Керамісти могли або іммігрувати до Італійського півострова в пошуках нового місця роботи, або навчили місцевих майстрів секретів свого ремесла (MacDonald 1981, p. 159).

Етруски були одними з найактивніших покупців аттичних виробів у VI–V ст. до н.е. Афінські гончарі виготовляли найкращі зразки для італійського ринку на замовлення заможних споживачів. Незмінна популярність афінської кераміки для етрусків помітна навіть при уважному розгляді античної колекції Берлінського музею. Більше половини колекції було знайдено в Етрурії (найімовірніше, саме в похованнях). Коштовна афінська кераміка була основною частиною поховального інвентаря в багатих етрусських гробницях (Rizzo 1990). Отже, така популярність і попит на афінські вироби спричинила появу місцевих, більш дешевих аналогів. Із часів Пелопоннеської війни південно-італійські майстри почали створювати імітації афінської кераміки, які мали високу якість і навіть могли конкурувати з оригіналами. Але, незважаючи на це, афінський експорт продовжувався в тих самих обсягах до середини IV ст. до н.е. (Hayes 1984, p. 21).

Зауважимо, що не завжди без подальшого аналізу елементного складу глини й покриття є можливість визначити, чи справді кераміка походить з Аттики. При цьому слід звертатись до певних візуальних показників посуду. Звісно, у цьому випадку важливу роль у відмежуванні аттичного матеріалу від неаттичного відіграва-

тиме контекст знахідок. Що стосується музейних колекцій, то, на жаль, лише зрідка можна здобути інформацію про точне місце знахідки або інші важливі відомості, тому в першу чергу розглядаються візуальні ознаки.

Отже, аттичний чернолаковий посуд має кілька важливих характеристик, які дозволяють чітко виокремити його серед усього гончарного посуду. Це, зокрема, характер сировини, унікальне покриття, складна система орнаменталізації та морфологічні особливості (див.: Chechulina 2024, с. 30-36).

Афінська класична кераміка зазвичай виготовлялася з високоякісної помаранчево-коричневої чи бежевої глини. Місця видобутку таких глин розташовані поблизу Афін. Вони належать до категорії вторинних глин і свій характерний відтінок отримують завдяки домішкам заліза. Саме цю глину вважають найпридатнішою для виготовлення чернолакового посуду, оскільки вона дуже пластична й добре тримає форму. Крім того, аттична глина славиться своєю чистотою та дрібнозернистим складом, що його легко можна побачити при наявності невеликих сколів (Jones 2021, р. 98-99).

Наступний критерій при визначенні походження вази — характер оздоблення її поверхні. З кінця VI до кінця V ст. до н.е. афінські майстри розробили чернолакове покриття, яке характеризується тонким, блискучим чорним глянцем, що й стало візитівкою аттичних майстерень (Aloupi-Siotis 2020; Jones 2021, р. 98-101).

Аттична кераміка дещо відрізняється від своїх італійських імітацій і за формою. Класичні форми мають тенденцію до заокруглення, без характерних для металевих виробів гострих кутів і тонкостінних конструкцій. Вази, як правило, складнопрофільовані й охайно сформовані. У них чітко простежуються певні стандарти форми — однакова товщина стінок, однаковий розмір діаметрів вінець і донець, кільцевих піддонів тощо (Hayes 1984, р. 21). Маленькі деталі посудин виготовлялись за шаблонами, що демонструє певну серійність виробництва.

Ще однією особливістю аттичного посуду є оздоблення зовнішньої сторони донець. Часто вона вільна від покриття та специфічно декорована. Зазвичай це центральне коло або крапка та різна кількість концентричних кіл навколо. Додатковою ознакою є також використання врізаних або просто вільних від покриття ліній, стрічок по посудині, що підкреслює певні морфологічні деталі вази, як-от місця з'єднання різних її

частин. Відрізняється також і характер штампованого орнаменту. Аттичні штампи, як правило, точно й охайно виконані, з чітко відбитими деталями та елементами композиції. В орнаменталізації посуду також існувала стандартизація, рідко можна побачити унікальні штампи. Зазвичай це були поєднання в різних комбінаціях уже відомих елементів, таких як пальметки, ови, лотоси, меандри тощо. Отже, поєднання всіх зазначених характеристик керамічного посуду, а саме сировини, системи її обробки та декору, дозволяють доволі чітко визначити належність вази саме до аттичного центру виробництва, не вдаючись до додаткових аналізів.

Натомість посуд, виготовлений у майстернях Південної Італії, має низку додаткових характеристик, за якими можна визначити ці центри виробництва, навіть коли гончарі намагались точно імітувати аттичну вазу. Перше, на що слід звертати увагу, — характер тіста. Глина з Південної Італії дещо схожа на афінську, проте при випалюванні має більш блідий помаранчево-червоний колір через нижчий вміст заліза в ґрунті. Хоч італійська глина імітує колір аттичної, вона не має характерного для неї теплого відтінку (Блаватский 1954, с. 22-26; Di Giuseppe 2012, р. 2). Нерідко південно-італійські майстри додатково покривали незафарбовані ділянки червоним ангобом, щоб приховати цю різницю. Характер чернолакового покриття також дещо відрізняється на італійських імітаціях. Зазвичай йому бракує блиску та інтенсивності афінського «лаку». Він, як правило, має менш яскравий і глибокий колір, у порівнянні з аттичним (Trendall 1982, р. 17). Також можуть бути й інші відтінки покриття — синій, оливковий, сірий. Іншою характерною особливістю південно-італійських центрів є використання чернолакового покриття, яке має дуже глибокий дзеркальний, майже металевий блиск, що значно полегшує визначення центру виробництва. Звісно, важливо пам'ятати, що колір та якість покриття також напряму залежить від вправності майстра й дотримання ним технології і температури випалювання.

Традиційно італійські гончарі запозичували й форму посуду аттичних оригіналів, проте надавали йому певних особливостей, дотримуючись простоти у профілях, порівняно з аттичними вазами. Специфікою італійського виробництва є також наслідування елементів форм металевих виробів. Наприклад, деякі італійські вази мають зайві у функціональному плані жолобки, стрічки або інші рельєфні деталі, які

імітують металеві вироби. Для останніх це технологічна потреба, тоді як для керамічного посуду такі додаткові елементи є лише декором.

Оздоблення чорнолакових італійських ваз, хоч і доволі схоже на аттичне, також має характерні особливості. Так, орнаментация по зовнішній стороні денця або взагалі відсутня в італійських посудинах, або зроблена дуже неохайно, нашвидкуруч. Крім того, денце зазвичай має додатковий шар покриття багряно-червоного тону, що дуже відрізняється від подібного червоного покриття аттичних ваз. Відмінності має і штампований орнамент на посуді, з неканонічними для аттичних стандартів схемами, але відповідний смакам місцевих покупців (Hayes 1984, p. 43). Імовірно, такі самі тенденції були і в інших видах ремесла та мистецтва. Таким чином, за макроскопічними ознаками можливо відрізнити аттичний матеріал від дуже близьких його імітацій.

Наступним етапом аналізу колекції став поділ посуду за морфологічними ознаками на «відкриті» та «закриті» форми. Така типологія в основному базується на морфології, проте відображає й функціональні аспекти використання керамічного посуду. Відповідно до загальноприйнятої типології афінської агори (Sparkes, Talcott 1970), спочатку були проаналізовані відкриті форми. Це насамперед посудини, що їх використовували для споживання рідини, у першу чергу вина (киліки, скіфоси, канфари), а потім — для зберігання та споживання їжі (тарілі, блюда на ніжці, миски й солонки). Посуд відкритого типу складає 60 % всієї колекції, включаючи як посуд для пиття, так і для споживання їжі.

Другу групу склав посуд закритого типу, що включає посудини для зберігання вина, води та олії (ойнохої, пеліки, лекіфи, аски тощо). Ця частина складає 38 % всього загалу колекції. Окрему групу експонатів становить посуд спеціального призначення — лекани й піксиди; як відомо, їх використовували для зберігання різноманітних дрібничок, косметики, ювелірних виробів тощо. Кераміка спеціального призначення склала найменший відсоток від усієї колекції чорнолакового посуду — 2 %, що є звичним для великих археологічних і музейних колекцій.

Результати

Для цієї статті були відібрані найцікавіші приклади з усіх груп музейного зібрання, що походять саме з території Північного

Причорномор'я. Посуд для пиття вина представлений скіфосом і чотирма киліками. Посуд для споживання й зберігання їжі представлено двома мисками та блюдом на ніжці; для зберігання олії — одиничним лекіфом.

Колекція аттичного чорнолакового посуду з Старого музею має небагато експонатів, що походять із берегів Чорного моря. Крім того, через втрачену музейну документацію не завжди можна простежити шлях певної вази від місця виявлення до сховища музею. Таким чином, за наявними свідченнями інвентарних книг, лише дев'ять експонатів із певністю можна віднести до тих, що були знайдені на території Північного Причорномор'я, і саме тому цікаво простежити їхній шлях від місця знахідки до Берлінського музею.

Чотири предмети походять із колекції О. Мерле де Массану (Merle de Massonneau), банкіра, який володів значною збіркою раритетів у Криму на початку ХХ ст. У 1907 р. Берлінський музей придбав у нього багато старовинних предметів із території тодішньої Російської імперії (Kästner 2002, S. 139; Chechulina 2023a, p. 12).

Два предмети належали до колекції німецького археолога Т. Віганда (Theodor Wiegand), який працював у берлінських музеях на посаді «іноземного директора» в Константинополі. Протягом своєї наукової кар'єри він провів для музею багато археологічних досліджень у кількох регіонах античного світу (Kästner 2002, S. 139; Chechulina 2023a, p. 9). Деякі предмети з його колекцій, зокрема й ті, що представлені у статті, були знайдені на території Північного Причорномор'я, зокрема в Ольвії Понтійській. Вони були придбані 1918 р. на півдні Російської імперії (територія сучасної України).

Ще три предмети з Північного Причорномор'я належали до колишньої колекції П. Бекера (Paul Becker). Вони були знайдені в Ольвії та інших містах регіону і придбані для музею у 1882 р.

Якщо детальніше розглянути експонати, що походять із території Північного Причорномор'я, стає зрозуміло, що кожен із них заслуговує на особливу увагу.

Окрасою колекції є аттичний скіфос (інв. № 30848; рис. 2). Він належить до небагатьох екземплярів античної колекції музею, про який точно відомо його походження та місце знахідки. Так, згідно з музейною документацією, вазу було знайдено в Ольвії Понтійській. До колекції Старого музею скіфос потрапив у

1918 р. завдяки співробітникові Берлінського музею Т. Віганду. Його було придбано на аукціоні на півдні тодішньої Російської імперії.

Скіфос належить до типу «А» аттичного виробництва. За аналогічними матеріалами він датується в межах 470–460 рр. до н.е. (Bielefeld 1959, pl. 80: 3; Sparkes, Talcott 1970, p. 259, no. 342; Knigge 1976, S. 147, pl. 36: 8; Bazant et al. 1997, pl. 89: 1, 5; Schreiber 1999, p. 243). Посудина має стандартні для свого типу розміри: 10,3 см у висоту, 14,2 та 9,5 см у діаметрі вінець та денця відповідно. Скіфос доволі добре зберігся, незважаючи на догіпсовані обидві ручки посудини та численні подряпини на стінках, вінцях і ніжці, що засвідчують активне використання форми. Скіфос виготовлений із дрібнозернистої помаранчево-коричнуватої глини, характерної саме для аттичних покладів. Чернолакове покриття неоднорідне, з одного боку червоного та коричневого кольору, що є наслідком помилок у процесі випалювання. Зовнішня сторона денця вільна від покриття, декорована чорною смугою по внутрішній стороні кільцевого піддона, що також є характерною ознакою як для цього типу посуду V ст. до н.е., так і аттичного виробництва загалом.

Скіфос відрізняє не стільки морфологія його форми, що є стандартною, як додатковий декор по тілу посудини. Попід вінцями йде вирізаний напис, який, найімовірніше, вказує на власника посуду. На ньому написано «ΙΣΜΗΝΣΕΙΜΙΚΥΛΙΧ», що означає «Я - килік Ісмєні». Також на денці скіфоса є графіті: дві перехрещені лінії та коло з крапкою всередині, що було поширене в усьому античному світі і може означати певний захисний символ (Папанова, Дятроптов 2017, с. 87-90, № 21, 26, 33). Крім того, «ХО» можна інтерпретувати як монограму з «Х» та «О», проте вони прокреслені окремо, тому це менш імовірно. А оскільки на посудині вже є напис, який вказує на ім'я власника скіфоса, він не повинен мати ще одного такого підпису. Отже, можна припустити, що це комерційний товарний знак, оскільки «Х» окремо також може означати звичайний товарний символ (Johnson 1979, p. 207, 214).

Наступний цікавий об'єкт із колекції музею — скіфосоподібний килік із масивними стінками (інв. № F 2784; sup-skyphos with heavy walls; рис. 3: 1). Посудина потрапила до музею у 1882 р., вона була викуплена Берлінським музеєм із колекції П. Бекера. Є свідчення, що речі з цієї колекції походять саме з території Північ-

ного Причорномор'я (Furtwängler 1885, S. 787, no. 2784; Hrsg. Kästner, Langner, Rabe 2007, S. 60–61). На цьому ж киліку зазначено місце знахідки «Ольвія», тож можна припустити, що, скоріше за все, ця посудина також походить саме з Ольвії Понтійської. За аналогічними знахідками, килік належить до аттичного виробництва початку IV ст. до н.е. (Alexandrescu 1978, p. 87, pl. 65: 561; Sparkes, Talcott 1970, p. 280, no. 621, fig. 6 (за формою); p. 278, no. 597, 603, pl. 26: 55 (за орнаментом); Schreiber 1999, p. 244; Knigge 2005, S. 150, cat. no. 299, fig. 38, pl. 83; Blonde 2007, p. 12-13, pl. 5: 4, 5).

Килік має стандартні розміри: 6,5 см у висоту, 13 см у діаметрі вінець, 6,5 см у діаметрі денця. Форма доволі погано збережена, відсутня одна ручка, частина тулуба була догіпсована. Колір глини темний, помаранчево-коричневий. Покриття на чаші має матовий, тьмяний чорний колір, майже відшарований з одного боку посудини. Зовнішня сторона денця вільна від «лаку», прикрашена трьома концентричними колами; скоріше за все, вона була додатково вкрита червоним ангобом, який із часом змився. Внутрішня сторона ніжки має чернолакову стрічку.

Усередині киліка добре зберігся штампований орнамент, що складається з маленького кола з ов, оточених чотирма з'єднаними пальметками. Проте штамп нанесено доволі неохайно, що характерно для киліків IV ст. до н.е. Цікаво, що саме цей тип киліків часто імітували в південно-італійських майстернях (Breitenstein, Johansen 1955, p. 236, pl. 288: 5).

У музейній колекції є ще один скіфосоподібний килік із масивними стінками, який також походить із території Північного Причорномор'я. Килік (інв. № V. I. 4982,61; рис. 3: 2) було знайдено на Півдні Росії. Його було викуплено на аукціоні в Ялті 14 червня 1907 р. у відомого колекціонера Мерле де Массану (Hrsg. Kästner, Langner, Rabe 2007, S. 67, no. 26; Chechulina 2023a, p. 12, 13, fig. 5a–d).

Посудина має подібні до попередньої форми та розміри: 6,8 см у висоту, 13,5 см та 7 см у діаметрі вінець та ніжки. Килік добре зберігся, виготовлений із типової дрібнозернистої помаранчево-червоної глини. Має блискуче чорне покриття. Зовнішня сторона денця не зафарбована, декорована крапкою та чотирма концентричними колами. Крім того, місце з'єднання тулуба з ніжкою також додатково позначене вільною від покриття лінією. Всередині киліка міститься штамп — п'ять з'єднаних

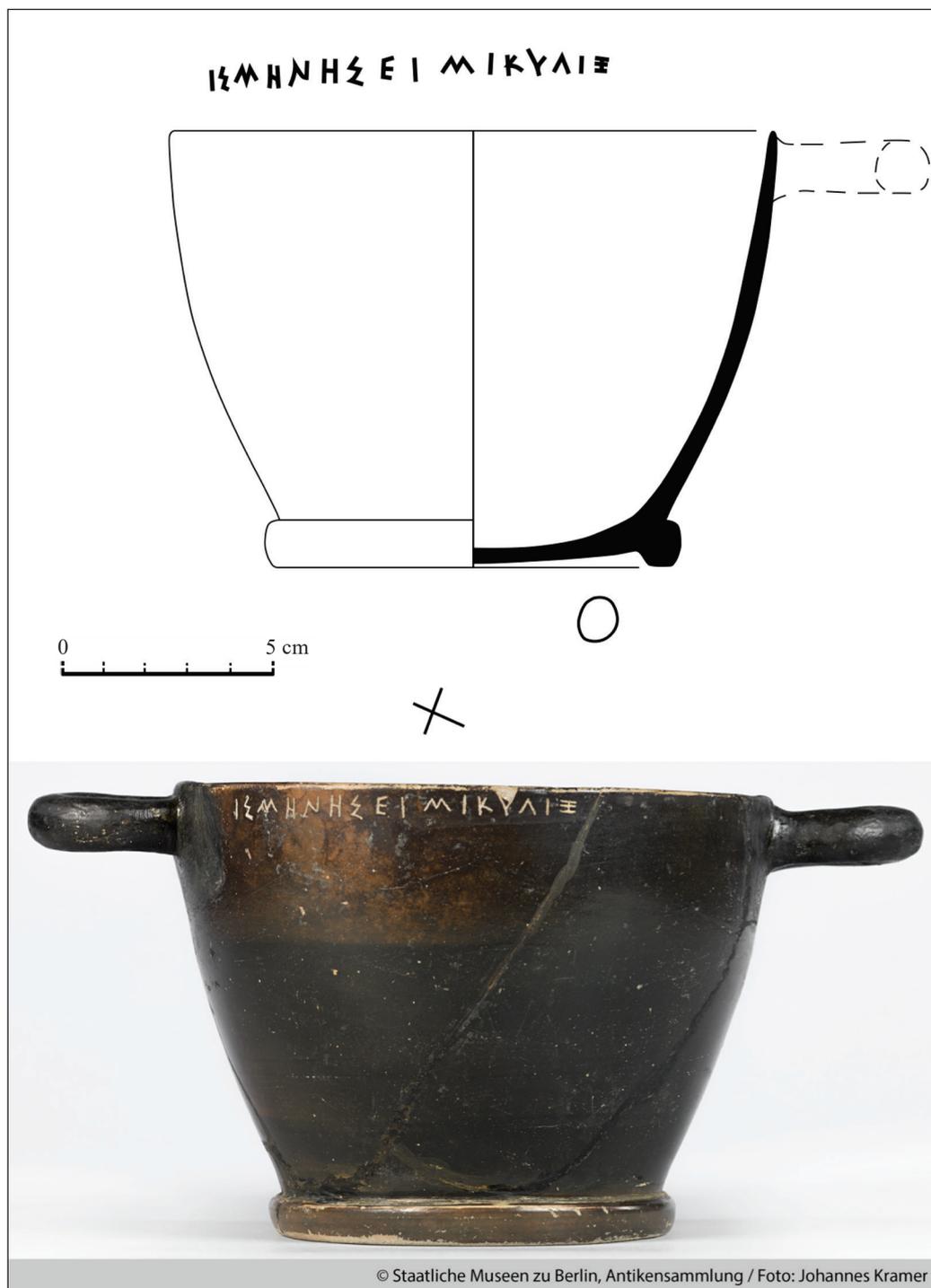
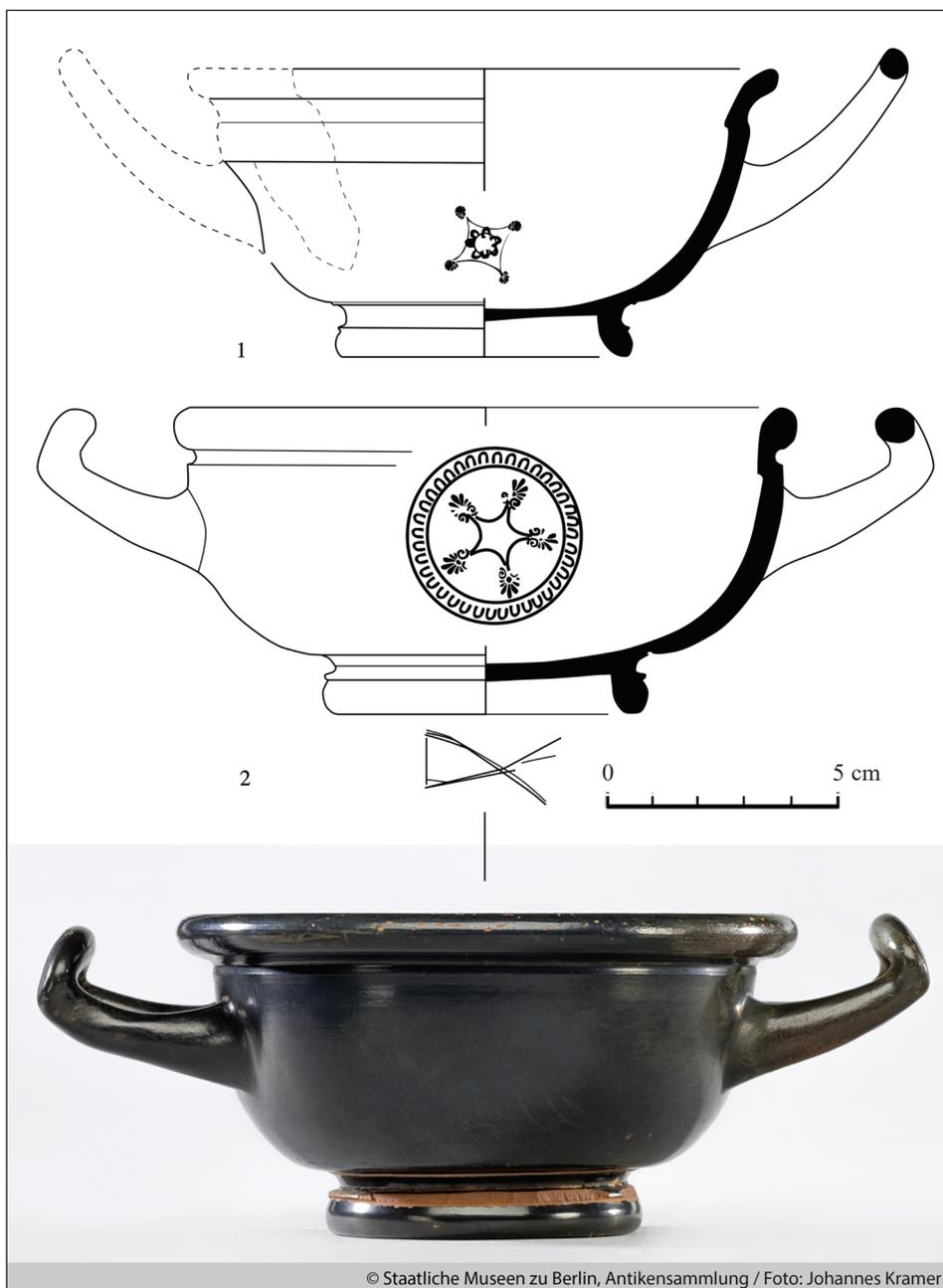

Рис. 2. Скіфос, інв. № 30848. Фото Й. Крамера, креслення авторки
 Fig. 2. Skyphos inv. no. 30848. Photo by J. Kramer, drawing by the author

між собою пальметок у колі з ов. Цікаво, що покриття майже відсутнє по самому штампі (відшарувалось із плинном часу), що робить його ще більш чітким та видимим. Ще однією особливістю посудини є графіті на денці — у вигляді петлі, створене простими ламаними лініями, що, ймовірно, слугує маркуванням продавця. Датується килік, за близькими аналогія-

ми, в межах 410–380 pp. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 279, no. 618, pl. 55; Alexandrescu 1978, p. 87, pl. 65: 561; Bazant et al. 1997, p. 28, pl. 66: 3, 7; Blonde 2007, p. 12-13, pl. 5: 4, 5; Braunova, Cadik, Dufkova 2000, p. 42, pl. 26: 4–6).

Із колекції Мерле де Массану також походить килік на кільцевому піддоні (інв. № V. I. 4982,103; stemless with inset lip;

© Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung / Foto: Johannes Kramer

Рис. 3. Скіфосоподібні килики з масивними стінками: 1 — інв. № F 2784; 2 — інв. № V. I. 4982,61. Фото Й. Крамера, креслення авторки

Fig. 3. Cup-skyphoi with heavy walls: 1 — no. F 2784; 2 — no. V. I. 4982,61. Photo by J. Kramer, drawing by the author

рис. 4: 1). Імовірно, його було викуплено разом з іншими предметами подібних інвентарних номерів на аукціоні в Ялті.

Килик добре зберігся, майже не пошкоджений, за винятком незначних потертостей всередині чаші та на ручках. Одна ручка була відреставрована. Глина, з якої виготовлена чаша, має типовий червоно-помаранчевий колір, покриття насиченого блискучого чорного кольору, темного всередині. Морфологія форми типова для цього типу посуду: неглибока чаша, кільцевий

піддон та дві горизонтальні ручки, що піднімаються вище рівня вінець. Килик має такі розміри: 4,5 см у висоту, 15,7 см у діаметрі вінець і 8,5 см у діаметрі ніжки.

Панелі ручок, зовнішня й опорна поверхні ніжки залишені без покриття, натомість внутрішня сторона ніжки декорована чорною стрічкою. Зовнішня сторона денця також не зафарбована, декорована двома невеликими колами. Указані ділянки були додатково покриті шаром червоного ангобу. Форма за аналогічними мате-

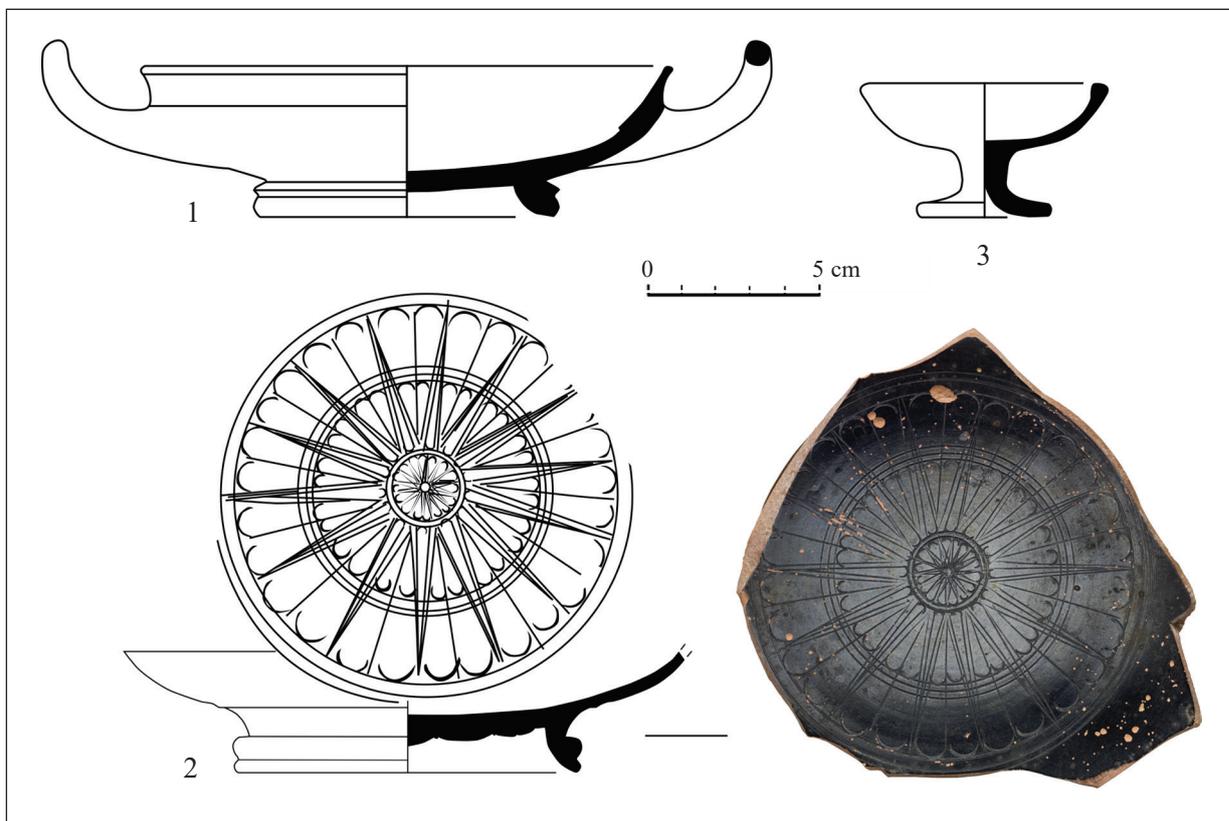

Рис. 4. Аттичний чорнолаковий посуд: 1 — килик на кільцевому піддоні, інв. № V. I. 4982,103; 2 — килик «витонченого стилю», інв. № 30853; 3 — маленьке блюдо на ніжці, інв. № F 2753

Fig. 4. Attic black-glazed ware: 1 — stemless, inv. no. V. I. 4982,103; 2 — a stemless kylix, delicate class, inv. no. 30853; 3 — a small stemmed dish, no. F 2753

ріалами датується в межах 480–450 рр. до н.е. (Pellegrini 1900, p. 67, no. 387; Beazley 1927, pl. 48: 2; Bielefeld 1959, pl. 80: 8; Sparkes, Talcott 1970, p. 268, no. 469, 471, fig. 5, pl. 22; Hayes 1984, p. 24–25, no. 36; Schreiber 1999, p. 151)

Наступний предмет із колекції музею — килик «витонченого стилю» (інв. № 30853, stemless, large, delicate class type; рис. 4: 2). За інвентарними описами музею, килик також походить із «півдня Росії». Його було куплено у 1918 р. у Т. Віганда.

На жаль, збереглася лише придонна частина посудини, що має стандартні розміри: 11,2 см у діаметрі денця та 3,3 см збереженої висоти. Покриття килика має чорний блискучий колір, червоний з одного боку внаслідок помилок при випалюванні. Денце має численні сліди від використання, подряпини. Внутрішню частину чаші прикрашає витончений орнамент. Він складається з трьох рівнів геометричного штампованого мотиву. Від центру: маленьке коло; ряд променів, що завершуються півколами; два кола; наступний ряд більших за розміром променів із півколами наприкінці; посередині більших променів розташовані ще три

кола, що ділять орнамент на дві частини, формуючи ще один рівень мотиву з додатково нанесеними півколами (рис. 4: 2). За характером орнаменту та аналогічними матеріалами форма датується в межах 450–425 рр. до н.е. (Bielefeld 1959, pl. 80: 9; Brommer 1959, S. 46, pl. 88: 1, 3; Gropengiesser 1970, S. 71–72, pl. 181: 2; Sparkes, Talcott 1970, p. 269, no. 484 (за формою), no. 490 (за штампом), fig. 5, pl. 50).

Блюдо на ніжці (інв. № F 2753; рис. 4: 3, stemmed dish, small, with convex walls) належить до типу маленьких блюд з опуклими стінками. Предмет було викуплено з колекції П. Бекера в 1882 р. Конкретне місце знахідки невідоме, проте є згадка, що його було знайдено на узбережжі Чорного моря (Furtwängler 1885, p. 784, no. 2753).

Блюдо має висоту 5,1 см, діаметр вінець 9,2 см, діаметр ніжки 5 см. Доволі добре збережене, воно було виготовлене з помаранчево-червоної глини. Покриття має блискучий чорний колір ззовні, проте тьмяний зсередини. Блюдо має плоскі, ледь заокруглені та потовщені до краю вінця. Чаша переходить у короткий стовбур, що завершується кільцевою ніжкою.

Зони, вільні від покриття, є на зовнішній опорній стороні ніжки та внутрішній частині конуса стовбура. Зсередини ніжка декорована чорною стрічкою. За аналогічними матеріалами блюдо на ніжці датується в межах 490–460 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 305, no. 982, pl. 35; Μυλωνάς 1975, p. 32, pl. 195, no. 36, 37; Knigge 1976, S. 126, pl. 82, no. 153.1).

Ще один об'єкт, що походить із колекції Мерле де Массанау, — миска з увігнутими вінцями (bowl with incurving rim; інв. № V. I. 4982,62; рис. 5: 1). Її, як і інші експонати, було придбано на аукціоні в Ялті 14 червня 1907 р.

Миска збереглася майже повністю неушкодженою, за винятком маленьких сколів по ніжці. Вона була виготовлена з дрібнозернистої помаранчевої глини, покриття має блискучий чорний колір, з оливковим та сірим відтінками в окремих місцях. Посудина невеликих розмірів: 5,1 см у висоту, 14,7 см у діаметрі вінець та 9,8 см у діаметрі ніжки. Миска має характерну кільцеву ніжку, пласку та скошену знизу, а також товсті, розширені стінки й вінця, що загинаються всередину. На денці миски центральне конусоподібне потовщення. Також цікаво, що на одній стороні стінки є невеликий дефект — потовщення, яке можна вважати певною помилкою при формуванні посудини.

Місце з'єднання самої миски та ніжки позначене врізаною лінією без покриття. Увігнута поверхня опори ніжки прикрашена по краях двома лініями без лаку. Посудина має витончений штампований орнамент всередині миски. Він складається з потрійного широкого кола з насічок, ряду 14 з'єднаних пальметок, кола та спіралі, оточеної овами. На зовнішній стороні денця нанесене графіто, — ймовірно, ініціали власника («П»). За паралелями з інших колекцій миска датується 400–350 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 295, no. 826, fig. 8 (за формою); p. 293, no. 805, pl. 58 (схожий штампований орнамент)).

Наступний експонат колекції — маленька тонкостінна миска (інв. № F 2754; рис. 5: 2, small bowl, later and light type), яка також походить із колекції П. Бекера. Вона була придбана музеєм в 1882 р. У музейній документації місце знахідки значиться як Ольвія (Furtwängler 1885, S. 784, no. 2754). Цілком імовірно, що малась на увазі саме Ольвія Понтійська, адже відомо, що більшість предметів із колекції П. Бекера походить саме з Північного Причорномор'я.

Форма повністю збереглася, має 2,7 см у висоту, 9 та 6 см у діаметрі вінець та ніжки. Миска

була виготовлена з дрібнозернистої помаранчево-червоної глини. Покриття в основному має матово-чорний колір, в окремих місцях лак відшарувався. Також на мисці є численні подряпини та потертості. Форма має маленьку кільцеву ніжку, з додатковою сходиною по зовнішній стороні денця; неглибока чаша завершується підокруглими вінцями. Опорна частина ніжки й денце вільні від покриття. Останнє додатково прикрашене крапкою і двома концентричними колами, також чорною стрічкою по внутрішній стороні ніжки. Крім того, на денце нанесене графіто, що, ймовірно, слугувало якимось захисним символом або торговою маркою. Маленька миска датується в межах 425–380 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 298, no. 870, fig. 9 (за формою); p. 281, no. 644, fig. 22 (графіто); Wisseman 1989, p. 32, pl. 35: 2; Kunze-Götte, Tancke, Vierneisel 1999, S. 98, no. 383.8, fig. 3, pl. 65: 6; Braunova, Cadik, Dufkova 2000, p. 47, fig. 23: 5, pl. 29: 4; Knigge 2005, S. 138, no. 213, fig. 46, pl. 73).

Кераміка для зберігання олії представлена в статті чорнолаковим арибалічним лекіфом (lekythos, small squat type; інв. № V. I. 4982,64; рис. 5: 3). Експонат походить із колекції Мерле де Массанау і також був придбаний на аукціоні 1907 р. в Ялті. Місце знахідки лекіфа було позначене як Керч або Пантікапей (Chechulina 2023a, p. 15, 17, fig. 9: a, b).

Форма збереглася повністю. Має 8,1 см у висоту, 2,6 см у діаметрі вінець та 4,7 см у діаметрі ніжки. Лекіф було виготовлено з дрібнозернистої помаранчево-червоної глини, покриття глибокого блискучого чорного кольору, частково відшароване. Зовнішня частина денця вільна від покриття. Стінки лекіфа прикрашені складним штампованим орнаментом, доволі рідкісним для закритих типів посуду. Перша частина орнаменту йде по під шиєю, на плічках посудини — ряд із 10 перевернутих пальметок. Основний декор нанесено по центральній частині стінок. Ряд із 16 глибоко вдавлених пальметок, дві паралельні лінії із рядом лотосів між ними та ще один ряд із 21 перевернутої пальметки під лініями (рис. 5: 3). Цікавим елементом є лотоси, що мають доволі незвичну форму: три вертикальні пелюстки правильної форми, дві горизонтальні пелюстки, стовбур квітки, що за формою нагадує подвійне серце, та дві волоти, які імітують листя квітки по під нею. За формою, декором та аналогічними формами з інших колекцій лекіф датується в

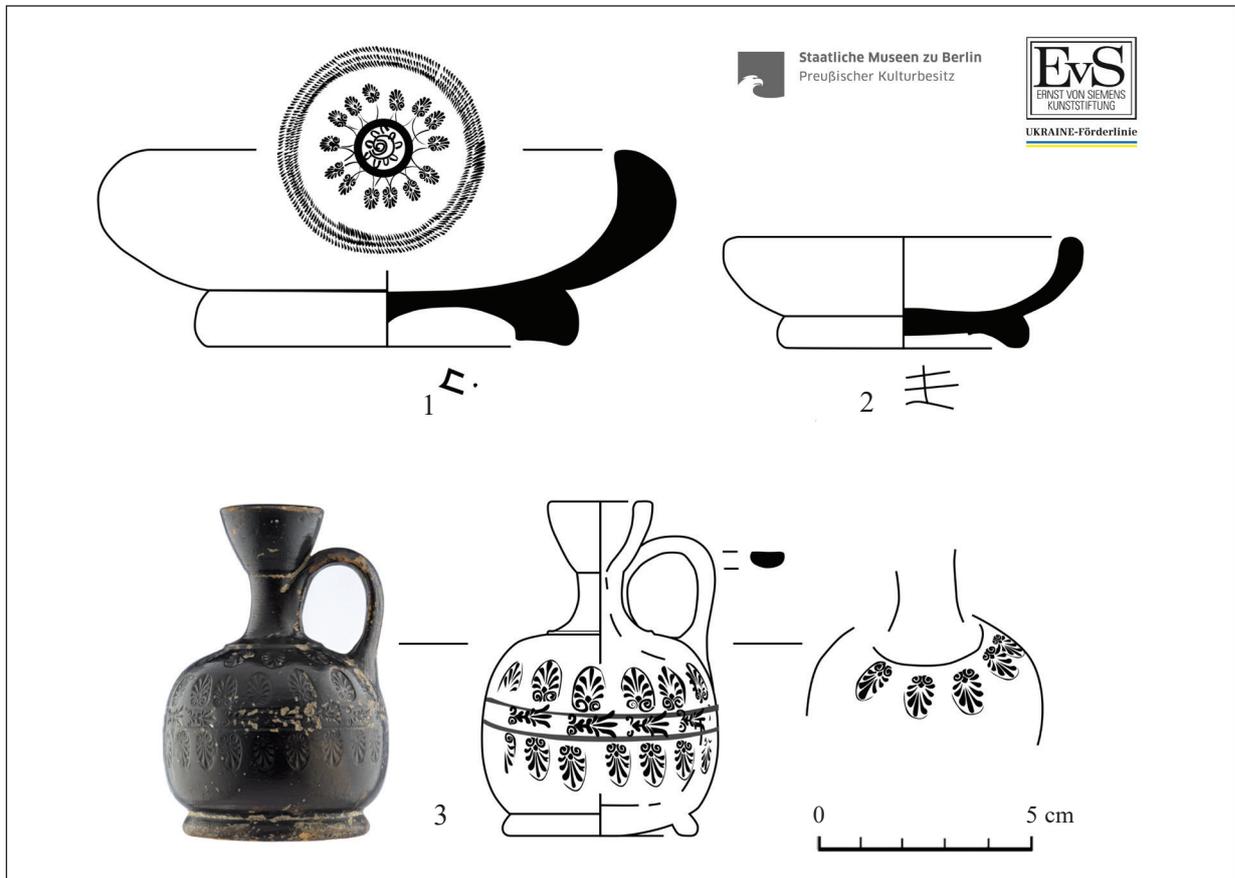

Рис. 5. Аттичний чорнолаковий посуд: 1 — миска з увігнутими вінцями, інв. № V. I. 4982,62; 2 — маленька миска, інв № F 2754; 3 — арибалічний лекіф, інв. № V.I. 4982,64

Fig. 5. Attic black-glazed ware: 1 — a bowl with incurving rim no. V. I. 4982,62; 2 — a small bowl no. F 2754; 3 — a squat lekythos no. V. I. 4982,64

межах 425–400 рр. до н.е. (Sparkes, Talcott 1970, p. 316, no. 1137, pl. 38; Busing-Kolbe 1977, S. 85, pl. 40: 3; Schreiber 1999, p. 178).

Висновки

Отже, античне зібрання Старого музею представляє майже всі відомі типи аттичного чорнолакового посуду від пізньої архаїки до раннього еллінізму. Обрані для статті об'єкти демонструють набір посуду періоду 490–350 рр. до н.е., який охоплює проміжок часу понад 100 років гончарного виробництва. Ця вибірка матеріалів розкриває майже всі технологічні аспекти виробництва кераміки, охоплюючи різні способи декорування, такі як вирізні та штаповані складні орнаменти.

До того ж ці посудини зберегли можливі способи маркування кераміки. Перш за все, це напис — оголошення права власності, один із найпопулярніших мотивів давньогрецьких написів. По-друге, це комерційні графіті, торгові

марки та охоронні символи. Усі ці дрібні технологічні й декоративні деталі свідчать про глибоку турботу та увагу до кожної посудини, при її виготовленні та використанні.

Наведені у статті експонати Берлінського музею, що походять із території Північного Причорномор'я, становлять неабиякий інтерес у різних аспектах. По-перше, ці матеріали ще не були належним чином опубліковані в науковій літературі. Наша стаття, як і подальша публікація повного каталога виробів, дасть змогу як вітчизняним, так і іноземним дослідникам дізнатися про частину, як вважалося, втраченого, матеріалу, що походить із території Північного Причорномор'я. Ця невелика кількість музейних предметів, що містить дані про місце їх знахідки, значно розширює свідчення про всю колекцію загалом. Незважаючи на відсутність більш детального археологічного контексту чи інформації про експонати, такі артефакти, що походять із території України і зберігаються в закордонних музейних колекціях, заслуговують на всебічний аналіз та публікацію.

По-друге, згадані в дослідженні предмети є взірцем аттичної майстерності і мають важливе значення для загальносвітової збірки аттичної кераміки. У статті представлено як відкриті, так і закриті форми посуду, зі складним штампованим орнаментом та різними видами написів на ньому. Це демонструє багатофункціональність давньогрецького посуду, який має не лише утилітарне, але й естетичне та сакральне значення.

Сама наявність таких експонатів і колекцій у світових музеях покликана не лише розвивати спільні наукові проекти, але й зміцнювати відносини між різними науковими інституціями України та світу, а також самих країн, підкреслюючи наше спільне культурне надбання, що потребує вивчення й захисту.

Блаватский, В. 1954. *История античной расписной керамики*. Москва: Издательство Московского Университета.

Папанова, В., Диатроптов, П. 2017. Граффити с пригородных усадеб Ольвии. В: Гаврилюк, Н. О. та ін. (ред.). *Північне Причорномор'є за античної доби*. Київ: ІА НАН України, с. 82-94.

Alexandrescu, P. 1978. *La céramique d'époque archaïque et classique (VII—IV s.)*. Histria, 4. Bucharest: Academiiei Republicii Socialiste Romania.

Aloupi-Siotis, E. 2020. Ceramic Technology: How to Characterize Black Fe-based Glass-Ceramic Coatings. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 12, 191. <https://doi.org/10.1007/s12520-020-01134-x>

Bazant, J., Bouzek, J., Dufkova, M., Frel, J., Haken, R., Ondrejova, I. 1997. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Republique Tcheque, Prague, Universite Charles, 2. Prague: Karolinum.

Beazley, J. D. 1927. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Oxford, Ashmolean Museum, 1. Oxford: Clarendon Press.

Berlin, A. M., Lynch, K. 2002. *Going Greek: Atticizing Pottery in The Achaemenid World*. Studio Troica, 12. Mainz am Rein: Verlag Philipp von Zabern.

Bielefeld, E. 1959. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Deutschland, Altenburg Staatliches Lindenau-Museum, 2. Berlin: Akademie-Verlag.

Blonde, F. 2007. *Les Ceramiques d'Usage Quotidien a Thasos Au IV S. Av. J.-C.* Etudes Thasiennes, 20. Athens: École française d'Athènes.

Braunova, D., Cadik, C., Dufkova, M. 2000. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Republique Tcheque, Pilsen, Musée de La Bohème de L'ouest, 1. Pilsen: Musée de La Bohème de L'ouest.

Breitenstein, N., Johansen, K. F. 1955. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Dänemark: Musée National; Copenhagen: Librarie Einar Munksgaard.

Brommer, F. 1959. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Deutschland, Schloß Fasanerie, 2. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Busing-Kolbe, A. 1977. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Deutschland, Mainz, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 1. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Cechulina, I. 2023a, Attic Black-Glazed Pottery in the Collection of the Antikensammlung. *Jahrbuch der Berliner Museen*, 63, p. 7-24.

Cechulina, I. 2023b. Die Entdeckung Athenischer Keramik Der erste Ansatz zur Erforschung der Schwarzfirnis-Keramik in der Antikensammlung Berlin. *Antike Welt*, 4, S. 68-74.

Подяки

Авторка висловлює подяку директору Старого музею Мартіну Майшбергеру (Martin Maischberger), колишньому директору Андреасу Шоллю (Andreas Scholl) та кураторці античної колекції Ніні Цимерман-Ельсефій (Nina Zimmermann-Elseify) за можливість опрацювати колекцію музею та всебічну підтримку під час дослідження. Проект здійснено за підтримки Мистецького фонду Ернста фон Зіменса (Ernst von Siemens Kunststiftung (Ukraine — Förderlinie) та фонду Культурної спадщини Пруссії, Національних музеїв у Берліні (Staatliche Museen zu Berlin — Preußischer Kulturbesitz).

Received 24.07.2024

Cechulina, I. 2024. *From Athens to Olbia Pontica: The Artistry of Black-Glazed Ware*. Kyiv: IA NAS Ukraine.

Di Giuseppe, H. 2012. *Black-Gloss Ware in Italy Production Management and Local Histories*. BAR IS, 2335. Oxford: Archaeopress.

Furtwängler, A. 1985. *Beschreibung der Vasensammlung im Antiquarium*. Berlin: W. Spemann.

Gehrig, U. 1975. *Antiken aus Berliner Privatbesitz*. Berlin: Antikensammlung Berlin.

Gehrig, U., Greifenhagen, A., Kunisch, N. 1968. *Führer durch die Antikensammlung*. Berlin: Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz.

Gropengiesser, H. 1970. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Deutschland, Heidelberg, Universität, 4. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Grüßinger, R., Kästner, V., Scholl, A. (Hrsg.). 2011. *Pergamon. Panorama der Antiken Metropole*. Berlin: Michael Imhoff Verlag.

Hayes, J. 1984. *Greek and Italian Black-Gloss Wares and Related Wares in the Royal Ontario Museum*. Toronto: Royal Ontario Museum.

Heilmeyer, W. D. 1988. *Antikensammlung Berlin. Die ausgestellten Werke*. Berlin: Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz.

Johnson, A. 1979. *Trademarks on Greek Vases*. Warminster: Aris and Phillips Ltd; Wiltshire: Teddington House.

Jones, R. 2021. The Decoration and Firing of Ancient Greek Pottery: A Review of Recent Investigations. *Advances in Archaeomaterials*, 2, p. 67-127.

Kästner, U. 2002. Zur Geschichte der Berliner Vasensammlung. In: Bentz, M. (Hrsg.). *Vasenforschung und Corpus Vasorum Antiquorum*. CVA Deutschland, 1. München: C. H. Beck, p. 133-144.

Kästner, U., Langner, M., Rabe, B. (Hrsg.). 2007. *Griechen, Skythen, Amazonen*. Berlin: H. Heenemann GmbH und Co. Berlin.

Knigge, U. 1976. *Der Südhügel*. Kerameikos, 9. Berlin: De Gruyter.

Knigge, U. 2005. *Der Bau Z*. Kerameikos, 17. Munich: Hirmer.

Kotitsa, Z. 2013. Frühhellenistische Keramik aus Pydna. Hinweise auf regionale und überregionale Kontakte. In: Fenn, N., Römer-Strehl, Ch. (eds.). *Networks in the Hellenistic World According to the Pottery in the Eastern Mediterranean and Beyond*. BAR IS, 2539. Oxford: Archaeopress.

- Kunisch, N. 1967. *Alltag der griechischen Antike, Ausstellungskatalog*. Berlin; Wedding: Kunstamt Wedding.
- Kunze-Göttte, E., Tancke, K., Vierneisel, K. 1999. *Die Nekropole der Mitte des 6. Jhs. bis Ende des 5. Jhs. Die Beigaben*. Kerameikos, 7 (2). Munich: Hirmer.
- MacDonald, B. R. 1981. The Emigration of Potters from Athens in the Late Fifth Century B.C. and its Effect on the Attic Pottery Industry. *American Journal of Archaeology*, 85 (2), p. 159-167.
- Μυλωνάς Γεώργιος, Ε. 1975. *Το δυτικόν νεκροταφείον της Ελεσίνας*. Αθήναι: Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Pellegrini, G. 1900. *Catalogo dei vasi antichi dipinti delle Collezioni Palagi ed Universitaria*. Bologna: Museo Civico.
- Rizzo, M. A. 1990. *Le anfore da trasporto e il commercio etrusco arcaico*, 1. Milano: De Lucca.
- Schade, G. (Hrsg.). 1988. *Die Welt der Etrusker, Ausstellungskatalog*. Berlin: Henschelverlag.
- Schone-Denkinger, A. 2014. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Deutschland, Berlin, Antikensammlung, 15. Berlin: C. H. Beck.
- Schreiber, T. *Athenian Vase Construction. A Potter's Analysis*. Malibu: The J. Paul Getty Museum.
- Sparkes, B., Talcott, L. 1970. *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.* The Athenian Agora XII. Princeton: The American School of Classical Studies in Athens.
- Trendall, A. D. 1982. Vase-Painting in South Italy and Sicily. In: Hamma, K. (ed.). *The Art of South Italy: Vases from Magna Graecia*. Richmond: Virginia Museum, p. 15-23.
- Wiseman, S. 1989. *Corpus Vasorum Antiquorum*. USA, Urbana — Champaign Illinois, University of Illinois, 1. Mainz: Philipp von Zabern.

Iryna O. Chechulina

PhD, Senior Researcher, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, the Department of Classical Archaeology, ORCID: 0000-0003-3783-6277, chechulina_iryana@iananu.org.ua.

BLACK-GLAZED WARE IN THE COLLECTION OF CLASSICAL ANTIQUITIES OF THE ALTES MUSEUM (BERLIN, GERMANY): PERSPECTIVES FROM THE NORTHERN BLACK SEA REGION

The collection of classical antiquities at the Berlin Museum is considered one of the richest in Europe. Attic ceramics, including black-glazed ware, hold a special place among the numerous artefacts stored in the museum. However, for a considerable period, these items have remained largely unexamined and unpublished by researchers.

During recent project, approximately 200 different objects were analysed, and 156 vases were selected for publication in the future catalogue. Among these are Italian imitations (primarily Campanian and Puglian) and one Boeotian krater. To differentiate Attic ware from its imitations, defining visual features were used, such as the nature of raw materials, black-glazed coating, stamped ornaments, the decoration of the outer surfaces of the bases, and morphological elements of the form.

For publication purposes, the material was categorised into “open” and “closed” forms. The first group (60 %) comprises vessels used for the consumption of wine (cups, skyphoi, kantharoi) and food (plates, stemmed dishes, bowls, and saltcellars). The second group consists of closed-type vessels (38 %), including those used for storing wine, water, and oil (oinochoai, pelikai, lekythoi, askoi, among others). The smallest share consisted of special-purpose vessels, such as lekanides and pyxides (2 %).

The article describes nine objects originating from the Northern Black Sea region. These include a skyphos, cups, bowls, a stemmed dish, and a lekythos. Most of the vessels were acquired by museum staff in the latter half of the 19th century. Additionally, four of these objects were purchased in the early 20th century in the area known then as ‘Southern Russia’, indicating their discovery in the Northern Black Sea region. Two of these vases have clear indications of their places of origin — Olbia Pontica and Panticapaeum in Taurica.

These objects exemplify Attic production and are of significant value among similar materials. Although the vases themselves are standard, mass-produced items, their ornamentation system, unique inscriptions, and graffiti elevate them to the status of the renowned painted ancient vases. Moreover, the publication of these previously unknown and unpublished materials from Ukraine enriches our understanding of the region’s antique artefacts and fosters enhanced scientific cooperation between Ukraine and global museum institutions.

Key words: Attic black-glazed pottery, museum collection, Altes Museum in Berlin, Northern Black Sea region.

References

- Blavatskii, V. 1954. *Istoriya antichnoi raspisnoi keramiki*. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
- Papanova, V., Diatropov, P. 2017. Graffiti s prigorodnyih usadeb Olvii. In: Gavryliuk, N. O. et al. (eds.). *Pivnichne Prychornomoria za antychnoi doby*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, p. 82-93.
- Alexandrescu, P. 1978. *La céramique d'époque archaïque et classique (VII—IV s.)*. Histria, 4. Bucharest: Academiei Republicii Socialiste Romania.
- Aloupi-Siotis, E. 2020. Ceramic Technology: How to Characterize Black Fe-based Glass-Ceramic Coatings. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 12, 191. <https://doi.org/10.1007/s12520-020-01134-x>
- Bazant, J., Bouzek, J., Dufkova, M., Frel, J., Haken, R., Ondrejova, I. 1997. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Republique Tcheque, Prague, Universite Charles, 2. Prague: Karolinum.
- Beazley, J. D. 1927. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Oxford, Ashmolean Museum, 1. Oxford: Clarendon Press.
- Berlin, A. M., Lynch, K. 2002. *Going Greek: Atticizing Pottery in the Achaemenid World*. Studio Troica, 12. Mainz am Rein: Verlag Philipp von Zabern.

- Bielefeld, E. 1959. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Deutschland, Altenburg Staatliches Lindenau-Museum, 2. Berlin: Akademie-Verlag.
- Blonde, F. 2007. *Les Ceramiques d'Usage Quotidien a Thasos Au IV S. Av. J.-C.* Etudes Thasiennes, 20. Athens: École française d'Athènes.
- Braunova, D., Cadik, C., Dufkova, M. 2000. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Republique Tcheque, Pilsen, Musée de La Boheme de L'ouest, 1. Pilsen: Musée de La Boheme de L'ouest.
- Breitenstein, N., Johansen, K. F. 1955. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Dänemark: Musée National; Copenhague: Librarie Einar Munksgaard.
- Brommer, F. 1959. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Deutschland, Schloß Fasanerie, 2. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Busing-Kolbe, A. 1977. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Deutschland, Mainz, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 1. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Chechulina, I. 2023a, Attic Black-Glazed Pottery in the Collection of the Antikensammlung. *Jahrbuch der Berliner Museen*, 63, p. 7-24.
- Chechulina, I. 2023b. Die Entdeckung Athenischer Keramik Der erste Ansatz zur Erforschung der Schwarzfirnis-Keramik in der Antikensammlung Berlin. *Antike Welt*, 4, S. 68-74.
- Chechulina, I. 2024. *From Athens to Olbia Pontica: The Artistry of Black-Glazed Ware*. Kyiv: IA NAS Ukraine.
- Di Giuseppe, H. 2012. *Black-Gloss Ware in Italy Production Management and Local Histories*. BAR IS, 2335. Oxford: Archaeopress.
- Furtwängler, A. 1985. *Beschreibung der Vasensammlung im Antiquarium*. Berlin: W. Spemann.
- Gehrig, U. 1975. *Antiken aus Berliner Privatbesitz*. Berlin: Antikensammlung Berlin.
- Gehrig, U., Greifenhagen, A., Kunisch, N. 1968. *Führer durch die Antikenabteilung*. Berlin: Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz.
- Gropengiesser, H. 1970. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Deutschland, Heidelberg, Universität, 4. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Grüßinger, R., Kästner, V., Scholl, A. (Hrsg.). 2011. *Pergamon. Panorama der Antiken Metropole*. Berlin: Michael Imhoff Verlag.
- Hayes, J. 1984. *Greek and Italian Black-Gloss Wares and Related Wares in the Royal Ontario Museum*. Toronto: Royal Ontario Museum.
- Heilmeyer, W. D. 1988. *Antikensammlung Berlin. Die ausgestellten Werke*. Berlin: Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz.
- Johnson, A. 1979. *Trademarks on Greek Vases*. Warminster: Aris and Phillips Ltd; Wiltshire: Teddington House.
- Jones, R. 2021. The Decoration and Firing of Ancient Greek Pottery: A Review of Recent Investigations. *Advances in Archaeo-materials*, 2, p. 67-127.
- Kästner, U. 2002. Zur Geschichte der Berliner Vasensammlung. In: Bentz, M. (Hrsg.). *Vasenforschung und Corpus Vasorum Antiquorum*. CVA Deutschland, 1. München: C. H. Beck, p. 133-144.
- Kästner, U., Langner, M., Rabe, B. (Hrsg.). 2007. *Griechen, Skythen, Amazonen*. Berlin: H. Heenemann GmbH und Co. Berlin.
- Knigge, U. 1976. *Der Südhügel*. Kerameikos, 9. Berlin: De Gruyter.
- Knigge, U. 2005. *Der Bau Z*. Kerameikos, 17. Munich: Hirmer.
- Kotitsa, Z. 2013. Frühhellenistische Keramik aus Pydna. Hinweise auf regionale und überregionale Kontakte. In: Fenn, N., Römer-Strehl, Ch. (eds.). *Networks in the Hellenistic World According to the Pottery in the Eastern Mediterranean and Beyond*. BAR IS, 2539. Oxford: Archaeopress.
- Kunisch, N. 1967. *Alltag der griechischen Antike, Ausstellungskatalog*. Berlin; Wedding: Kunstamt Wedding.
- Kunze-Götte, E., Tancke, K., Vierneisel, K. 1999. *Die Nekropole der Mitte des 6. Jhs. bis Ende des 5. Jhs. Die Beigaben*. Kerameikos, 7 (2). Munich: Hirmer.
- MacDonald, B. R. 1981. The Emigration of Potters from Athens in the Late Fifth Century B.C. and its Effect on the Attic Pottery Industry. *American Journal of Archaeology*, 85 (2), p. 159-167.
- Μυλωνάς Γεώργιος, E. 1975. *Το δωτικόν νεκροταφείον της Ελευσίνας*. Αθήνα: Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Pellegrini, G. 1900. *Catalogo dei vasi antichi dipinti delle Collezioni Palagi ed Universitaria*. Bologna: Museo Civico.
- Rizzo, M. A. 1990. *Le anfore da trasporto e il commercio etrusco arcaico*, 1. Milano: De Lucca.
- Schade, G. (Hrsg.). 1988. *Die Welt der Etrusker, Ausstellungskatalog*. Berlin: Henschelverlag.
- Schone-Denkinger, A. 2014. *Corpus Vasorum Antiquorum*. Deutschland, Berlin, Antikensammlung, 15. Berlin: C. H. Beck.
- Schreiber, T. *Athenian Vase Construction. A Potter's Analysis*. Malibu: The J. Paul Getty Museum.
- Sparkes, B., Talcott, L. 1970. *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.* The Athenian Agora XII. Princeton: The American School of Classical Studies in Athens.
- Trendall, A. D. 1982. Vase-Painting in South Italy and Sicily. In: Hamma, K. (ed.). *The Art of South Italy: Vases from Magna Graecia*. Richmond: Virginia Museum, p. 15-23.
- Wisseman, S. 1989. *Corpus Vasorum Antiquorum*. USA, Urbana — Champaign Illinois, University of Illinois, 1. Mainz: Philipp von Zabern.

K. S. SAVELIEVA, O. K. SAVELIEV

LAMPS FROM THE ROMAN CITADEL OF TYRAS

The present paper discusses 37 lamps discovered in the area where the Roman garrison of Tyras was stationed during the 2nd century and the first half of the 3rd century AD. Attention is focused on the distribution of lamps in the area under consideration and their typology. In total, three types of moulded lamps and one type of wheel-made lamps were identified.

Key words: Tyras, Roman period, Roman garrison, citadel, lamps.

Lamps found at Tyras have never been the subject of systematic and comprehensive research. Individual specimens have been mentioned in excavation reports and related publications, but the number of specialised studies devoted specifically to lamps remains extremely limited. Among them, two works provide a general overview of lighting equipment from the site: an article by E. O. Levina, focusing on material from the late 6th to the 1st century BC (Левина 1987), and an article by N. O. Son and S. B. Sorochan, covering the span from the Late Hellenistic to the Late Antique period (Сон, Сорочан 1988). Other publications focus on specific groups of lamps, including metal lamps (Сон, Шейко 2016), hand-made lamps (Сон, Шейко 2018), wheel-made lamps (Бруяко, Росохацкий 2000), and a figural lamp (Савельев 2021). Additionally, several moulds for lamp production have been published (Сон, Сорочан 1988, с. 126, рис. 5, 4; Смольянинова 2005, с. 90, рис. 5). The materials discussed in these studies include both lamps uncovered during excavations and objects with unknown find contexts. In

most cases, research has primarily focused on typological classification and chronological attribution, while the archaeological context has received comparatively little attention.

This paper focuses on lamps discovered in the area where the Roman garrison of Tyras was stationed during the 2nd century and the first half of the 3rd century AD. Finds from areas adjacent to the outer side of the citadel's defensive walls are also included. Systematic excavations were conducted within the territory of the Roman citadel by expeditions of the Odesa Archaeological Museum and the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine between 1963 and 1998.¹ The lamps discussed in this paper are housed in two institutions: the Odesa Archaeological Museum (OAM) and the Bilhorod-Dnistrovskyi Local Lore Museum (BDLM).

This study aims to identify the most common types of lamps and to assess the extent to which the military garrison utilized them for interior illumination. The mapping of finds (fig. 1) makes it possible to identify areas with the highest concentration of lamps within the citadel. However, it should be noted that in some cases this distribution may reflect the current state of research rather than the actual spatial pattern of lamp use. Large portions of the citadel remain unexcavated. The eastern section, in particular, is completely inaccessible for archaeological investigation, as it is obstructed by modern urban development. Only small fragments of the defensive wall have been uncovered in this area, allowing researchers to clarify the boundaries of the citadel — though its internal layout remains unknown. Moreover, because the area was reoccupied shortly after the garrison left and continued to be inhabited into the medieval period, many Roman-period contexts were disturbed — a factor that inevitably affected the distribution of lamps across the site. Despite these disturbances, analysing the archaeological context of the finds remains crucial for reconstructing both the everyday activities and religious practices of the Tyras garrison.

© Savelieva Kateryna Serhiivna, 2026 — PhD, Research Fellow, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Department of Archaeology of the Crimea and the North-Western Black Sea Region, ORCID: 0000-0002-1899-3923, savelievakat6@gmail.com

© Saveliev Oleh Kostiantynovych, 2026 — PhD, Research Fellow, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Department of Archaeology of the Crimea and the North-Western Black Sea Region, ORCID: 0000-0002-2010-2974, sav_reun@ukr.net

© Інститут археології НАН України, 2026

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

¹ This study does not include finds from the excavations of the building with portico (no. 702) coordinated by T. L. Samoilova during 1999–2004.